

and public life, which took place at that time in the Russian Empire.

Purpose. To analyze the works dedicated to the role of students in anti-government actions.

Results. The main results are a complex historiographic research of sources and literature on the role of students in anti-government actions in the Russian Empire of the 60-90's of the 19th century. Great importance is given to the analysis of pre-revolutionary, Soviet and contemporary works and thorough analysis of evidence and conclusions. The analysis of pre-revolutionary publications failed to give a proper analysis of the causes of student unrest, as their authors had pro-government beliefs. For a long time in Russian historiography there was no proper work which would comprehensively analyze the role of students in anti-government actions without giving the proletariat a leading role. The work that has a great importance in researching the topic, according to the author, was the work of a modern historian N. Olesych who, using memories of students, teachers and police, highlighted the main reasons of students' dissatisfaction and motives that pushed them to the anti-government protests. The author concludes that throughout the array of available literature there is evidently no comprehensive work on the chosen topic. But all of these fundamental studies of individual aspects of the subject laid the groundwork for the creation of generalized works.

Conclusion. On the basis of material and elaborated historiographical analysis the author concludes that the students in the Russian Empire played a key role in the revolutionary movement, guided by their motives, they have become one of the key driving forces of revolution 1905-1907 and 1917. The issue of the article lies in historiographic study of the role of students in anti-government actions in the Empire in the 60-90's as there are quite a number of studies, each of which has the opposite opinion, beliefs and orientations.

Key words: historiography, students, universities, statutes, anti-government demonstrations.

Одержано редакцією 16.11.2015
Прийнято до публікації 28.12.2015

УДК 94(477)»18/19»: 334

ФАРЕНІЙ Ігор Анатолійович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, e-mail: fareniy_igor@mail.ru

СОЦІАЛІЗМ І КООПЕРАЦІЯ В ПОГЛЯДАХ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО

Микола Левитський послідовно дотримувався соціалістичних поглядів. М.В.Левитського відносять до народницької течії соціалістичного руху. Водночас Левитський підкреслював першість К.Маркса у розробці теорії побудови соціалістичного ладу, хоч в лави марксистської течії суспільної думки він не потрапив. Микола Левитський не ставив під сумнів справедливості положень марксистської теорії суспільного розвитку, однак вважав, що марксистично її інтерпретують і використовують без врахування умов конкретної країни.

Основою соціалістичного ладу, на думку Левитського, становить кооперація. Микола Левитський розглядав кооперативну діяльність як безпосереднє творення соціалізму, і присвятив цій справі все своє життя. Він займався широкою пропагандистською роботою та створенням кооперативних організацій. Тільки з 1894-го по 1905 рік його зусиллями було відкрито більше 500 промислових та 200 сільськогосподарських артілей.

Ключові слова: Микола Левитський, кооперація, кооперативний рух, соціалізм.

Постановка проблеми. Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність «артільного батька» Миколи Васильовича Левитського – всесвітньо відомого українського кооператора – відображена в ряді праць з історії кооперативного руху [1-12 та ін.]. При висвітленні громадсько-кооперативної праці діяча основна увага звертається на його організаційну роботу по створенню кооперативів та обстоюванні їхніх інтересів. Менше зацікавлень проявилось до дослідження теоретичних уподобань М.В.Левитського, які не могли не впливати на ставлення до кооперативної діяльності «артільного батька» як людини з університетською освітою, зрештою одного з видних представників інтелектуальної еліти своєї епохи. Ця обставина і зумовила звернення автора цих рядків до проблем світогляду Миколи Васильовича Левитського.

Мета статті. Представлена розвідка не може претендувати на вичерпне висвітлення поглядів діяча, однак має на меті розкрити один із аспектів бачення ним суспільних процесів – а саме: ставлення Левитського до популярних у колах сучасної йому інтелігенції ідей побудови соціалістичного ладу та їхній вплив на формування кооперативних стремлень «артільного батька».

Виклад основного матеріалу. Микола Васильович Левитський був людиною своєї епохи і, як багато своїх сучасників, щиро та послідовно поділяв соціалістичні переконання. З юності він цікавився ідеями соціалізму і чимало часу віддавав опрацюванню творів Лассаля, Драгоманова, Чернишевського, Маркса [13, 873]. Інтерес і відданість соціалізму «артільний батько» проніс через сповнені чималими турботами сторінки свого життя. На початку 1918 року Левитський писав: «У вересні цього року кінчається сорок літ, як я став соціалістом ...» [14, арк.1, 3].

У науковій літературі М.В.Левитського відносять до народницької течії соціалістичного руху [Див., зокрема: 9]. Це очевидно справедливо з огляду на те, що він сам та його сучасники ідентифікували Левицького як народника [Див.: 3, 3, 23-25 та ін.]. Водночас Микола Васильович підкреслював першість К.Маркса у розробці теорії побудови соціалістичного ладу. «... найкращим прикладом ... й зразком для нас може і повинен бути, – говорив Левитський, – наш великий вчитель і батько наукового соціалізму – Карл Маркс» [14, арк.5, 9]. Але відносини з марксистами в «артільного батька» не склалися, і в лави марксистської течії суспільної думки він не потрапив.

Сучасні йому марксиста послідовно дотримувалися позиції про незворотність процесу концентрації виробництва, пролетаризації населення, зрештою невідворотність капіталістичної трансформації суспільства. М.В.Левитський, не ставлячи під сумнів справедливості положень марксистської теорії суспільного розвитку, вважав, що відкриті наукою закономірності історичного поступу, не слід сприймати шаблонно у відриві від умов конкретної країни. «... життя народу складна річ, – писав Левитський, – і органічно не видержує, не зносить ніяких шаблонів, мірочок завчених та рямців, в які хтять вбгати його ті чи інші теоретики ...» [14, арк.4]. При цьому Микола Васильович вважав, що знання теорії суспільного поступу не звільняє від участі в суспільному житті і громадянської відповідальності за ситуацію в суспільстві. Він категорично відкидав споглядальне ставлення до народного життя, яке з його точки зору було притаманним марксистам внаслідок їхньої віри у об'єктивну зумовленість розвитку соціальних процесів. Левитський закликав піклуватися про захист народних інтересів, незважаючи навіть на те, що з точки зору “наймоднішої теорії” проблеми народу зумовлені закономірностями суспільного буття. «... у кого серце чуйне до народного горя, – говорив Микола Васильович Левитський, – а розум ще не заколиханий безглуздими теоріями типу економічного матеріалізму – історичного фаталізму тощо, у кого є очі, щоб бачити горе, і вуха, щоб почути стогін людський, – усі щирі друзі народу повинні ... дружно стати до роботи на користь народу ...» [15, арк.1-1 зв.].

Концептуально поступ до соціалістичного ладу Левитському бачився таким. Він вказував, що «Соціалізм має в собі ... дві головні галузі в практичній роботі ...». «Перша галузь» – це “усунення, а то і руйнування старого». «Друга галузь в соціалізмі ... це галузь творчої, будівничої роботи ...» І вся «... найбільша сила й краса соціалізму іменно в тому, – писав Левитський, – що він замість старого складає, утворює, будує нове життя». «... творча, організаційна, будівнича робота – це найголовніше, велике, прекрасне завдання соціалізму», – вказував Микола Васильович [14, арк.2-3].

Сутність «будівничої роботи» бачилась М.В.Левитському як дуже тривала повсякденна діяльність на користь суспільству. Микола Васильович вважав, що «робота побудови народного господарства – це справа багатьох поколінь і століть ...». При цьому сучасники Левитського лише розпочнуть шлях у щасливе майбутнє. «... нам ... випаде досить чорна робота, – говорив Микола Васильович, – збирати каміння для фундаменту майбутньої будови, яку зведуть наступні більш гідні за нас будівничі ...» [15, арк.1 зв. – 2].

«В ... творчій, будівничій роботі, – на думку Левитського, – ... вся сила і краса соціалізму». Ця «сила і краса соціалізму» мала магічний вплив на особистість Миколи Васильовича Левитського і визначила його життєвий шлях. “Мене завжди з ранньої молодости, – писав він, – не тільки цікавила, але й цілком захопила, заволоділа мною, всією душею моєю оця творча, будівнича робота соціалізму ... вона стала ... мрією цілого мого жит-

тя ...» «... прекрасне завдання соціалізму» Левитський бачив у цілком конкретній справі, а саме – кооперативній роботі. «... жага душі моєї, – говорив він, – вилилась у мене в формі бажання працювати на ниві кооперації ...». Зв'язок між «будівничою роботою соціалізму» та кооперацією з точки зору Левитського був безпосередній – він був переконаний, що організація кооперативного життя це і є будівництво соціалістичного ладу. «На кооперацію я завжди дивився, дивлюсь і буду дивитись як на роботу, як на діло не утопічного, а практичного соціалізму», – говорив Микола Васильович Левитський [14, арк.1-3].

Водночас М.В.Левитський не страждав ортодоксальністю щодо можливостей кооперативного руху в будівництві нового суспільного ладу. Намагаючись виважено підходити до реалій майбутнього, він не розглядав кооперацію завершальним етапом соціального прогресу і єдиною формою просування в посткапіталістичну перспективу. Кооперація, за його словами, виступає як «одно з певних знаменій нашої епохи» [16, арк.1], але не є «кінцевою ідеальною формою, далі котрої нібито нікуди йти» [17, арк.8].

Обстоюючи соціалістичний шлях розвитку, М.В.Левитський доводив безперспективність капіталістичної еволюції. Так, аналізуючи становище в аграрній сфері, він зазначав, що «капіталізм за своїми завданнями не сумісний із землеробством», а «Кооперативне землеробство ... є єдиним нормальним здоровим і бажаним виходом ... в ... подальшій еволюції» [18, арк. 4 зв., 8 зв.].

Підставою для такої позиції стали висновки про вищу за рядом характеристик продуктивність селянських господарств у порівнянні з великими сільськогосподарськими підприємствами. При цьому селянське господарювання здатне набути переваг великих підприємств у разі кооперування хліборобів. У сфері дрібнотоварного виробництва кооперація, на думку Левитського, «створює міцне стійке господарство, що має можливість використовувати агрокультурні досягнення та удосконалення, недоступні при одноосібному ... селянському господарюванні». Внаслідок кооперування селянська праця стає продуктивнішою і вимагає меншого напруження фізичних сил. Кооперування селянства посилює його платоспроможність, перешкоджає пролетаризації населення, полегшує взаємодію з органами державної влади і самоврядування та іншими суб'єктами господарської діяльності [19, арк.1-2].

Перехід на кооперативні засади діяльності, з точки зору М.В.Левитського, виступав ледве не головною умовою покращення становища селянських мас та прогресу сільськогосподарського виробництва. Він у досить категоричній формі вказував на неможливість реалізувати переваги селянського господарювання без кооперування хліборобів. «... розвиток і зміцнення кооперативних засад у землеробському населенні, – зазначав Левитський, – є однією з ключових потреб, зумовлених наболілими економічними проблемами нашої епохи» [20, арк. 4-5, 12-12 зв.].

Подібно оцінював Микола Васильович і ситуацію у сфері промислового виробництва. Дрібні товаровиробники – міські ремісники та сільські ремісники-кустари, на його думку, мають історичну перспективу тільки у разі їхнього кооперування. З цього приводу М.В.Левитський говорив: «... ми повинні сказати кустарю: якщо хочеш жити – об'єднайся, організуйся, тоді тільки ти зможеш обладнати майстерні, тільки тоді ти зможеш конкурувати з великим капіталом і отримувати замовлення ...» [Цит. за: 21, 23].

М.В.Левитський розглядав кооперацію як надзвичайно дієву форму соціально-економічного життя. Він вказував, що кооперація «здатна бути застосованою до усіх галузей народної праці і її благодійний вплив всюди поширюється, де тільки торкнеться її подих» [Цит. за: 22, арк.1]. Кооперативні засади господарювання найкраще відповідають інтересам людини, і суспільства в цілому. «З усіх існуючих видів організації народної праці, – писав «артільний батько», – ми визнаємо найбільш доцільною форму її – яка б враховувала інтереси і трудящих, і суспільства – саме форму кооперативну, артільну ...» [17, арк.8].

Переконаність у великих соціально-економічних можливостях кооперації, її здатності охопити усі сфери народногосподарського життя, відповідності загальносуспільним інтересам, очевидно, і зумовила позицію М.В.Левитського про те, що вона становить ні що інше як основу нового суспільного ладу.

Соціалістична перспектива виступала в поглядах М.В.Левитського, як свого роду, історично зумовлений напрямок розвитку східнослов'янської спільноти, говорячи загальноприйнятою сучасною термінологією – реалізовувала цивілізаційний вибір.

На переконання Левитського майбутній розвиток країни обов'язково ґрунтується на її історичній основі-традиції. «Сучасне життя має глибокі й міцні коріння в минулому», – говорив він. А тому «Для всякого свідомого соціаліста, – вказував Левитський, – обов'язково треба стояти в своїх думках і переконаннях на найбільш міцній і надійній підставі історичній ...» [14, арк.4-5]. Кооперацію М.В.Левитський відносив до історично випробуваних форм діяльності, яка завжди використовувалася впродовж розвитку суспільства. «... історія артілей така ж давня, як і історія людства», – говорив «артільний батько». У різні періоди кооперація діяла, «притосовуючись до умов місця і часу внаслідок своєї особливої еластичності і гнучкості та здатності вливатися в ту чи іншу форму, що вимагалася умовами місця і промислу ...» [23, арк.1-1 зв.]. М.В.Левитський вказував, що артільну форму господарювання «можна сміливо назвати руською національною першоосновою, що історично склалася і вироблена важким віковим досвідом народу» [24, арк.1].

У розвитку «національної першооснови» Левитський і бачив історичний прогрес. Негаразди в історичній долі народу він розглядав як наслідок нав'язування йому форм соціально-економічного життя, які не відповідають народним інтересам і традиціям. У той же час подолання суспільних проблем пов'язано, з точки зору Левитського, саме із застосуванням випробуваних історією засад соціальної організації, центральне місце серед яких посідає принцип колективно-групової самопомогі. Левитський зазначав: «... народна свідомість міцно тримається за артільний принцип. Через весь гніт і жах кріпосництва народ проніс артільні форми побуту» [25, 456].

Історичним завданням своєї епохи Левитський вважав адаптацію природної для народу форми господарювання – артільної форми – до нових соціально-економічних реалій. «Ми повинні, – говорив він, – ... прищепити побутовій формі культурні початки, як прищеплюють дику яблуню, перетворюючи її в прекрасне плодове дерево» [25, 456].

Рівень поширення і розвитку кооперації, а з нею і соціалізації суспільно-економічного життя, на думку М.В.Левитського, є критерієм соціального прогресу. «Кооперація, – вказував він, – стала вже ... тією міркою, якою міряють і показують ступінь культурного розвитку і поступу народу взагалі ...» [16, арк.1]. Микола Васильович вважав, що усі, хто не бажає бути гальмом суспільного поступу, повинні долучатися до кооперації. За його словами, участь у кооперативній роботі «є обов'язок кожної людини, що бажала щастя людству взагалі й зокрема народу до якого належить» [26, арк.1].

Микола Васильович Левитський жив у повній згоді із власними принципами і стремліннями. «... творча, будівнича робота соціалізму», розуміння ним діла «практичного соціалізму» вилилося в масштабну пропагандистсько-роз'яснювальну діяльність та створення Левитським сотень кооперативних організацій. Тільки з 1894-го по 1905 рік його зусиллями було відкрито більше 500 промислових та 200 сільськогосподарських артілей [27, арк.3, 4 зв.]. Деякі з них успішно діяли впродовж багатьох років. Наприклад, організована Левитським на початку ХХ ст. Єлисаветградська столярна артіль пропрацювала близько 20 років [28, арк.31]. Московська артіль шевців, створена в 1902 році, успішно діяла і в 1920-х роках [29, арк.5]. Організовані «артільним батьком» у перших роках ХХ ст. в портах Чорного і Азовського морів артільні вантажників пропрацювали до 1917 року [27, арк.4 зв.].

Висновки. Микола Васильович Левитський був людиною своєї епохи. За спрямованістю його переконання для кінця ХІХ – початку ХХ ст. не являли нічого незвичного. Соціалістичні, марксистські, народницькі та неонародницькі теорії, які у тій чи іншій мірі поділяв «артільний батько», панували в суспільній свідомості тих часів. Але Левитський відзначався високою активністю в поширенні і популяризації найновіших для своєї епохи ідей та самостійністю їхньої інтерпретації. Незважаючи на поєднання в поглядах Миколи Васильовича різних теорій, вони видаються цілісними і самодостатніми. Такими їх творять широким гуманізм – відсутність вузькопартійності та політичної заангажованості в підходах до вирішення суспільних проблем, а також – широта апробації, активної роботи по втіленні автором власної концепції соціалізму в практику суспільно-економічного життя.

Послідовність, наполегливість та результативність з якою М.В.Левитський реалізував і перевіряв на практиці свої ідеї, служать гарним прикладом дотримання задекларованих принципів і переконань. Теоретична і практична діяльність Левитського заслуговує належного відображення у сучасній навчальній літературі, широкої популяризації та пошанування в наш час як невід'ємної складової історії суспільної думки та одного з кращих зразків громадської роботи і служіння народним інтересам.

Список використаної літератури

1. Божко Л. М. Левитський як кооператор і його хліборобські спілки / Л. Божко. – Львів: З друкарні І. Айхельбергера і Сп., 1909. – 14 с.
2. Фаресов А. Артельный батька. Очерк / А. Фаресов // Живописное обозрение. – 1898. – №34. – С. 684-685; №36. – С. 727-729.
3. Фаресов А. Народники и марксисты / А. Фаресов. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1899. – 56 с.
4. Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації. У 2-х чч. / П. Височанський. – Катеринослав: Книгоспілка, 1925. – Ч. 1. – 180 с.
5. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації / П. Пожарський // Українська кооперація. – 1918. – №4. – С. 53-92, №5-6. – С. 97-136.
6. Микола Васильович Левитський // Сільський господар. – 1918. – №7. – С. 1-3.
7. Савич А. П. Артельный батько – Н. В. Левитський / А. П. Савич // Черниговский кооператор. – 1918. – №11. – С. 1-2.
8. Бачинський М. Голод на початку 90-х років на Херсонщині і діяльність М. В. Левитського / М. Бачинський // Записки Одеського наукового при УАН товариства. Секція соціально-історична. – 1927. – №1. – С. 23-53.
9. Кокоріна О. І. Критика економічних поглядів ліберального народника М. В. Левитського / О. І. Кокоріна // З історії економічної думки на Україні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 300-327.
10. Вовченко В. Б. Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М. В. Левитського (1859-1936): історія, реконструкція, зміст: автореф. дис. ... к. і. н.: 07.00.10 / В. Б. Вовченко. – К., 2007. – 14 с.
11. Костик Є. П. Дискусії навколо діяльності М. В. Левитського / Є. П. Костик // Український селянин: зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 11. – С. 125-128.
12. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) / В. І. Марочко. – К.: М. Р. Kots Publishing, 1995. – 244 с.
13. Из рассказов Н. В. Левитского. Записал П. Х. (перевод с украинского) // Муравейник. – 1916. – №45. – С. 873-874.
14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 327, №31, 74 арк.+35 арк.+35 арк. (посилання за машинописним текстом).
15. ІР НБУВ, ф. 327, №54, 2 арк.
16. ІР НБУВ, ф. 327, №38, 3 арк.
17. ІР НБУВ, ф. 327, №72, 10 арк.
18. ІР НБУВ, ф. 327, №49, 7 арк.
19. ІР НБУВ, ф. 327, №131, 2 арк.
20. ІР НБУВ, ф. 327, №48, 14 арк.
21. Заключительное заседание 24 марта (Стенографический отчет) // Вестник кустарной промышленности. – 1914. – №7-8. – С. 21-23.
22. ІР НБУВ, ф. 290, №4623, 48 арк.
23. ІР НБУВ, ф. 327, №99, 2 арк.
24. ІР НБУВ, ф. 327, №108, 4 арк.+4 арк.
25. Первый Всероссийский съезд представителей кооперативных учреждений в Москве 16-21 апреля 1908 года. – М.: Печатное дело, 1908. – 561 с.
26. ІР НБУВ, ф. 327, №141, 2 арк.
27. ІР НБУВ, ф. 290, №2423, 6 арк.
28. ІР НБУВ, ф. 327, №548, 35 арк.
29. ІР НБУВ, ф. 327, №2164, 26 арк.

References

1. Bozhko L. (1909). *M. Levitskii as cooperator and agricultural unions*. Lviv: Publishing house I. Ayhelbergera i Sn. (In Austro-Hungarian Empire)
2. Faresov A. (1898). Father of collective. Essay. *Zhyvopisnoe obozrenie (Pictorial Review)*, 34, 684-685; 36, 727-729 (in Ukr.)
3. Faresov A. (1899). *Populists and Marxists*. St. Petersburg.: Printing house M. Merkusheava (In Russian Empire)
4. Vysochanskii P. (1925) *Essays of Ukrainian consumer cooperation. In 2 hh. Part 1*. Katerinoslav: Knyhospilka (in Ukr.)
5. Pozharskii P. (1918). Essays on the History of Ukrainian cooperation. *Ukrainska kooperatsiya (Ukrainian cooperation)*, 4, 53-92, 5-6, 97-136 (in Ukr.)
6. (1918) Mykola V. Levitskii. *Silsky Gospodar (Farmers)*. 7, 1-3 (in Ukr.)
7. Savych A. P. (1918) Father of collective – N. V. Levitskii. *Chernigivsky cooperator (Chernigov cooperator)*, 11, 1-2 (in Ukr.)
8. Bachynskyy M. (1927). Famine in the early 90s in Kherson and activities M. V. Levitskii. *Zapiski Odeskogo naukovogo pru UAN tovaristva. Sektsiya sotsiyalno-istorichna (Scientific Notes of the Odessa Society at UAS. Section socio-historical)*, 1, 23-53 (in Ukr.)
9. Kokorina O. I. (1961). Criticism of liberal economic views populist M. V. Levitskii. *Z istorii ekonomichnoi dymki na Ukraini (From the history of economic thought in Ukraine)*, 300-327, Kiev: Publishing Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)
10. Vovchenko V. B. (2007). *Archival heritage cooperator, state and public figure M. V. Levitskii (1859-1936): history, reconstruction, meaning: Thesis for the degree of Candidate of Science in History: 07.00.10*. Kiev (in Ukr.)

- Ukr.)
11. Kostyk E.P. (2008). Discussions around of M.V.Levytskii. *Ukrainian peasant: Coll. Science. works (Ukrainian peasant. Collected Works)*, 11, 125-128 (in Ukr.)
  12. Marochko V.I. (1995). *Ukrainian peasant cooperatives. Historical-theoretical aspect (1861-1929)*. Kiev: M.P. Kots Publishing (in Ukr.)
  13. (1916). Of Stories M.V.Levytskii. Recorded P.H. (translated with Ukrainian). *Muravevnyk (Anthill)*, 45, 873-874 (in Ukr.)
  14. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №31 (in Ukr.)
  15. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №54. (in Ukr.)
  16. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №38 (in Ukr.)
  17. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №72 (in Ukr.)
  18. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №49 (in Ukr.)
  19. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №131 (in Ukr.)
  20. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №48 (in Ukr.)
  21. (1914) Final meeting of 24 March (Verbatim otchet). *Vestnik kustarnoy promushlennosti (Herald small industry)*, 7-8, 21-23 (In Russian Empire)
  22. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 290, №4623 (in Ukr.)
  23. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №99 (in Ukr.)
  24. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №108 (in Ukr.)
  25. (1908) *First All-Russian Congress of Representatives of cooperative institutions in Moscow on 16-21 April 1908*. Moscow: Printing (In Russian Empire)
  26. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №141 (in Ukr.)
  27. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 290, №2423 (in Ukr.)
  28. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №548 (in Ukr.)
  29. *Institute of Manuscripts National Library of Ukraine*, Fund 327, №2164 (in Ukr.)

FARENIY Igor, Doctor of Sciences (History), Professor, Department of Archaeology and special spheres of historical science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: fareniy_igor@mail.ru

SOCIALISM AND COOPERATION IN THE VIEWS OF THE «FATHER OF THE COOPERATIVE» MYKOLA LEVYTSKYI

Abstract. Introduction. World famous Ukrainian cooperator, so-called «Father of the Cooperative» Mykola Levytskyi is reflected in a number of works on the history of the cooperative movement. The main attention is paid to the development of cooperatives. Of less apparent interest is the study of theoretical preferences of Mykola Levytskyi. This fact has led the study of Mykola Levytskyi's outlook.

Purpose. This research aims to reveal one aspect of Levytskyi's view on social processes, namely the attitude to the ideas of building the socialist system.

Results. Mykola Levytskyi's ideological beliefs are not unique for the late 19th – early 20th century. Socialist, Marxist, Populist theories prevailed in the public opinion of the time and were inherent for the «Father of the Cooperative». Yet Levytskyi is marked by high activity in the dissemination and promotion of the ideas and the independence of their interpretation. Despite the combination of views Mykola's different theories seem integral and self-sufficient.

Mykola Levytskyi consistently shared socialist convictions. From his youth he was interested in the ideas of socialism. Levytskyi belonged to the current populist socialist movement. Although Levytskyi emphasized the primacy of Karl Marx in the development of the theory of building a socialist society, he did not get into the ranks of Marxist currents of public opinion. Mykola Levytskyi did not question the validity of the provisions of the Marxist theory of social development, but believed that Marxists interpreted it dogmatically and used it without the regard to the specific country conditions.

The basis of the socialist system, according to the Levytskyi, is cooperation. He was convinced that cooperative management was able to cover all areas of national economic life. Levytskyi considered cooperative activities as a direct creation of socialism, and dedicated all his life to this. He was engaged in extensive outreach and the creation of cooperative organizations. Only from 1894 till 1905 his efforts helped open more than 500 industrial and 200 agricultural cooperatives. Some of them were successfully operating for many years.

The scientific novelty of the study. This research does not claim an exhaustive disclosure of Mykola Levytskyi's views. However, it details his attitude to the characteristic trends in the public opinion of his era and the role they had in his development.

Conclusions. Mykola Levytskyi was convinced of the great social and economic opportunities of cooperation, its consistency with general public interests. However, he did not consider the cooperation the final stage of social progress and the only form of promotion in post-capitalist perspective. The development of social life, in his opinion, would prompt other forms of building the socialist system.

Key words: Mykola Levytskyi, co-operation, co-operative motion, socialism.

Одержано редакцією 14.12.2015
Прийнято до публікації 28.12.2015